

K antiimperiálnímu pojetí politiky a ekonomiky: od ekosociální krize ke globální budoucnosti

Otakar Bureš

Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

BUREŠ, O.: K antiimperiálnímu pojetí politiky a ekonomiky: od ekosociální krize ke globální budoucnosti.

Philosophica Critica, vol. 9, 2023, no. 1, ISSN 1339-8970, pp. 36-44.

At the root of modern society lies an imperial, expansive, and empowering tendency. In a situation where the growth capitalist economy, based on the imperial paradigm, is unable to address the climate crisis in a fair and sustainable way and is already directly confronting the biophysical limits of the planet, the very existence of civilisation is threatened. However, the pursuit of a new form of non-imperialist politics and economics faces a double threat: first, the creation of a strong authoritarian state, and second, the collapse into mutually hostile and isolated enclaves. The loss of the values of cooperation and solidarity increases the risk of a radically class-stratified world, but at the same time the development of knowledge, means of communication, and other technologies create at the institutional and individual level of the human being a consciousness of co-existence and co-responsibility not only with other human beings but increasingly also with other living creatures and the environment. The overcoming of imperial politics and the emergence of a new, anti-imperial conception of politics is a prerequisite for a dignified human future.

Keywords: Imperial Logic – Imperialism – Decolonization – Cosmopolitanism – Capitalism

Peter Sloterdijk ve svém spise *Pročtne Evropa?* zasazuje zrod imperiální politiky do starého Říma. Ovidia nazývá „otcem Západu“ a pokládá jej za iniciátora imperiálního pojetí evropské „mýtomotoriky“. Sloterdijk kritizuje dvoutisícileté pokusy o vytvoření jednotného (evropského)

prostoru na bázi imperiální politiky a tvrdí, že „kvintesence europa-tvorné funkce spočívá v mechanismu přenášení Říše“ (Sloterdijk 1996, 39) a o něco dále, že „... podstatou Evropy je její angažovanost v imperialistické *commedia dell'arte*, jež se hraje po tisíciletí“ (Sloterdijk 1996, 40). V tom můžeme souhlasit – význačnost Imperium Romanum spočívá v rozšíření ideje univerzality, která však byla od počátku kontaminována představou superiority určující podobu svého údajného civilizační poslání. Tento odkaz byl určující pro středověké, novověké i moderní evropské politické dějiny. Nárok na univerzalitu se propletl s podřizováním stále odlehlejších území a kultur centrální moci impéria, jež si – stejně jako jeho symboličtí nástupci – nárokovalo být jediným zdrojem civilizace, říší celého (známého) světa.¹

Vydeme-li ze Sloterdijkovy genealogie sjednocování prostoru formou imperiální politiky, můžeme za střednědobými a dlouhodobými procesy a strukturami – jako je například legitimizace vlády prostřednictvím suverenity lidu nebo vestfálská suverenita – rozeznat kontury procesů a struktury, jež je ve svém dějinném trvání přesahují. V základech architektury moderní společnosti se takto odhaluje imperiální politická logika, která ovlivňuje životy lidí v Evropě již dva tisíce let – a postupem času stále větší části světa až do dnešních časů, kdy ovlivňuje samy klimatické a geologické procesy planety.

¹ Impérium je možno charakterizovat jednak existencí autoritativní centrální moci, jednak její expanzivností – v jejímž důsledku nabývá velikosti – a následně se dříve či později nevyhnutelně hrouť. Dynamiku směřování od partikulárních států k jedinému impériu a jeho rozpadu z důvodu vnitřních ambivalencí popsal v poznámce pod čarou ve druhém vydání *Náboženství v hranicích rozumu* před více než dvě stě lety Immanuel Kant: „Každý jednotlivý stát, dokud sousedí s jiným státem, který si může podrobit, se snaží tímto podrobením zvětšit sám sebe, a tak dosáhnout všeobecné monarchie což je politické zřízení, v němž nutně zaniká veškerá svoboda a (spolu s ní) ctnost, vkus a věda. Ale když tato příšera (v níž zákony postupně ztrácejí sílu) pohltí všechny své sousedy, nakonec se sama sebou rozkládá a vlivem vzpoury nebo roztržky se rozděluje do mnoha menších států. Ty pak, místo aby se snažily vytvořit svaz národů (republiku svobodných sjednocených národů), začínají znovu hrát tutéž hru každý sám pro sebe, a tak nedopustí, aby válka (tato metla lidského pokolení) přestala“ (Kant 2013, 75). Královecký filosof dále zmiňuje, že válka může v „pozitivním“ smyslu zničit panující nadvládu, ovšem přesto „válka víc zlých lidí vytváří, než jich odnese“ (Kant 2013, 76) a vede tak k dalšímu koloběhu nadvlády a válčení (Kant 1999, 31; srv. Matušík 2006, 130).

Politická teorie a praktická politika až na výjimky setrvávají v rámci imperální logiky reglementovaného světa, a proto nezpochybňují imperální rysy současného globálního politického uspořádání. Existenci stávajících extrémních nerovností a nespravedlností (hladu a chudoby, devastace životního prostředí, utlačivých vztahů a násilných konfliktů) proto tematizují nanejvýš reduktivním zkoumáním údajně „přirozených“ fenoménů více či méně samozřejmého uspořádání.² Legitimizují tím nivelizující a současně totalizující podloží imperální logiky, která v kapitalismu stvrzuje svou inherentní expanzivnost přeměnou jsoucího na zboží bez ohledu na kulturní a politické hranice.

Biofyzikální limity planety si vynutí radikální civilizační transformaci

Dekolonizační procesy, rozvoj mezinárodních vztahů a ekonomická globalizace přispěly k absorpci zřetelně identifikovatelného imperialistického centra v obtížně popsatelnou síť mocenských vztahů a aktérů (srv. Hardt a Negri 2000).³ Neměli bychom však proto ztrácet ze zřetele imperální logiku, která se i v proměněném světě vzájemných globálních interakcí a interdependencí nadále objevuje v ovládnutí a setrvalé expanzivnosti. Je určující imaginací a tendencí kapitalistických společností založených na imperativu (ekonomického) růstu. Kapitalismus ji odráží v tlaku na využití nových zdrojů surovin a práce, privatizaci veřejných služeb, zintezivnění vykořisťování či konzumerismu (srv. Brand – Wissenf 2022). Růstová kapitalistická ekonomika nejenže nemírní

² Podobně ani moderní sociální a politické myšlení obyčejně imperální logiku politiky neproblematizuje, a ta se tak stává zamlčeným předpokladem jeho zkoumání. Příznačná je v tomto smyslu geopolitika, nazírající svět jako uzavřený systém. Prostorové rozdělení lidstva je v geopolitickém prizmatu předpokladem soupeření jednotlivých skupin za účelem postupného ovládnutí ostatních (ontologická marnost takového počínání na jeho destruktivní praxi ovšem nic nemění).

³ Co se týče moci kumulace ekonomické moci, není situace tak nepřehledná, jak se na první pohled může zdát. Podle studie Švýcarského federálního technologického institutu v Curychu z roku 2011, která sledovala vlastnictví 37 milionů firem a investorů, dominantních 147 z nich – převážně finančních institucí – kontrolovalo 40 % bohatství celého vzorku (a pouhých 737 z nich drží 80 %). Ovládalo je 47 819 individuálních a institucionálních akcionářů z celého světa (Vitali, Glattfelder, Battiston 2011).

nerovnosti a nedokáže spravedlivě a s perspektivou udržitelnosti řešit klimatickou krizi, kterou způsobila a nadále prohlubuje, ale naráží již přímo na biofyzikální limity planety (srv. Kallis 2022), čímž ohrožuje samu existenci civilizace a devastuje mimolidský život na Zemi.

Ekologická nákladnost současné struktury mocenských a ekonomických vztahů – bez ohledu na jejich problematické právní, historické, etické a morální aspekty, je – pokud by se započítaly všechny nezbytné energie a materiály, neudržitelná zřejmě už ve střednědobém horizontu několika dekád (srv. Hickel, Kallis 2020; Hickel 2019). Radikální sociální (politická a ekonomická) a kulturní (hodnotová) transformace, jež si bez ohledu na další okolnosti vynutí důsledky neudržitelného extraktivního využívání konečných zdrojů a klimatických změn, bude znamenat nanejvýš pravděpodobně hlubší proměnu lidské společnosti, než jakou způsobilo energetické využití fosilních paliv a důsledky industrializace.

Dvojí ohrožení politiky

Dříve než budeme moci zahlédnout za horizont imperiální logiky podřizování a expanze jsme vystaveni těžké zkoušce: zabránit dvojímu kardinálnímu ohrožení demokratické politiky či dokonce základů politiky samé. Na jedné straně mohou narůstající demokratické deficity států (především v důsledku uchvácení veřejných zájmů korporátními elitami) a jejich neschopnost řešit klíčové otázky nové globální politiky v antropocénu vést ke vzniku silného unipolarismu (např. s nástupem geopolitické hegemonie čínského státu a rozpadem USA, Ruska a jejich mezinárodních bloků v důsledku občanských válek a separatismu). Takové uspořádání by nepochybně po celém světě posílilo autoritářské a antidemokratické tendence a jen dále prohloubilo devastaci a degradaci planety Země.⁴ Na druhé straně hrozí přetrvávající partikularistický pluralismus implozí vznikající globální civilizace do vzájemně nepřátelských, soupeřících či izolovaných enkláv. Jakkoli se takový scénář může zdát v dnešním propojeném světě nepravděpodobný – dominový efekt, vyvolaný například energetickým kolapsem či přírodní pohromou velkého rozsahu, může velmi rychle hrozit dalekosáhlými důsledky tohoto druhu.

Tendenci k takovému tragickému vývoji přizívuje pokračující sociální a politická privatizace, tedy proces postupného zániku komunitní a

⁴ Podle W. Robinsona se vyznačují projevy postpandemické krize kapitalismu způsobují tendencemi ke vzniku globálního policejního státu (Robinson 2020).

komunální sféry ve prospěch izolovaných a nesolidárních individuálních zájmů. Cornelius Castoriadis ve své analýze neoliberální společnosti již v 80. letech minulého století předvídavě poukazoval, že ovládnutí společnosti a politiky různými dílčími zájmovými skupinami blokuje pozitivní vývoj, protože tyto skupiny jsou „schopny účinně zmařit jakoukoli politiku, která odporuje jejich skutečným či imaginárním zájmům: žádná z nich nemá rysy obecné politiky, a kdyby se jí některé vyznačovaly, neměly by schopnost jí prosadit“ (Castoriadis 1997, 259). Spíše než obava ze vzniku nedemokratického globálního či nadnárodního státu je namísto ostražitost před konflikty různých jednorozměrných partikularismů, jež by vedly ke ztrátě komunikace mezi jednotlivými třídami a regiony, rozpadu společnosti do enkláv a radikálnímu sociálnímu propadu s nesouměřitelnými rozdíly, jak jsme toho již nyní v některých místech světa svědky. Ztráta hodnot spolupráce a solidarity zvyšuje riziko radikálně třídně stratifikovaného světa, v němž nejbohatší novofeudální kapitalisté mají v moci střední třídu, která se za pomoci sledovacích a cloudových technologií stala masou kontrolovaných konzumentů, a chudí se stávají supervykořisťovanými, zuboženými či přímo určenými k likvidaci (srv. Parenti 2016, 120; Harvey 2012; Bauman 2008). Na mnoha místech světa v tomto směru sledujeme silnou tendenci k politické instrumentalizaci zášti a nenávisti. Mnohým z těchto projevů můžeme rozumět jako opakování známých historických zkušeností oděných do dobových a místních specifik, ale neměli bychom proto přehlédnout, že „politika resentimentu a nenávisti nabývá nových rozměrů, které lze spojit s narůstajícími rozpory neoliberálního kapitalismu a proměnami, jež vyvolal v politice, kultuře, socialitě, osobnosti a identitě“ (Gledhill 2019).

Nové formy pragmatických univerzalizmů

Přesto je možné na pozadí paradoxní koalice depolitizujících partikularizací a snah o imperální nadvládu nacházet naději, protože proces globalizace prolínání kultur, výměnu znalostí, zboží, symbolů, osobní vazby a další interakce nejen zmnožil, ale zvýznamnil je v novou kvalitu vzájemných interdependencí. Objevuje se tak prostor pro založení nové obecné kosmopolitní politiky. Rozvoj vědění, prostředků komunikace a dalších technologií vytváří na institucionální i individuální rovině člověka vědomí spolubytí a spoluzodpovědnosti za vzájemné soužití nejen s druhými lidmi, ale stále více také s ostatními živými tvory a životním

prostředím (srv. Clark, Szerszynski, 2020). Nechceme-li zemřít jako oběti dalšího – pro dějiny naší civilizace možná posledního kola požírání a rozkladu soupeřících mocností v jejich „hře“, jež je – jak říká Kant – metlou lidského pokolení (Kant 2013, 75), budeme muset vykročit na cestu mimo mizérii imperiální logiky podřizování a expanze a dospět ke kosmopolitnějšímu chápání světa jako celku a naší role v něm.

V tomto smyslu jsou jak dekolonizace, tak rozvoj mezinárodního práva a mezinárodních a nadnárodních organizací zásadní události posledních dekád. Na jednu stranu se v nich sice odráží neoimperialistické a nekolonialistické praktiky – jejich podoba a program je z významné části v rukou mocných zájmových elit a ekonomických skupin a podílí se často na legitimizaci a kodifikaci nerovností a nespravedlností. Na druhou stranu jsou také projevem sdílených lidských hodnot a nabízejí platformu pro vznik nových forem pragmatických univerzalizmů, jako jsou lidská práva (srv. Bray 2009). Tuto ambivalentní povahu práva je třeba mít na paměti: je zároveň nástrojem univerzalizace i odrazem soupeřících partikularit; prostředkem nadvlády i zárukou spolupráce a emancipace (srv. Muschik 2022). I přes kritický postoj k Organizaci spojených národů, Světové obchodní organizaci nebo Světové bance jim můžeme spolu s Alastaiirem Bonnettem rozumět jako „institucím s vyvíjejícími se, a tudíž proměnlivými ideologiemi“ (Bonnett 2004, 165), které mají potenciál dosáhnout radikálních změn v ideologii a reformě globálního politického řádu. Bonnett to trefně komentuje: „Je empiricky nepřesné a je podnětem k nečinnosti považovat je (spolu s demokracií jako takovou) za výlučně nebo z podstaty kapitalistické či západní. Výzvou je nahlížet na ně nikoliv jako na ideologie, nýbrž jako na struktury, které se mohou přizpůsobit novým způsobům uspořádání globálního vládnutí“ (Bonnett 2004, 165).

K antiimperiálnímu pojetí politiky

Globální vládnutí zbavené reziduí imperiálního způsobu snad dosud zní bizarně. Tím spíše je zapotřebí hledat nová demokratická kritéria, která budou vhodnější pro pochopení, hodnocení a utváření vzájemných vztahů ve skutečně sdíleném světě napříč státními a dalšími hranicemi, tedy v empiricky a sociálně proměněném světě globálních interdependencí zbaveném imperiálního zmocňování. V tomto smyslu je třeba objevovat prvky demokracie, uznání a sebeurčení, „a to jak proto, že jsou opakovaně vyjadřovány po celém světě, tak i proto, že jsou to témata, která spojují západní a nezápadní aspirace na zlepšení života“ (Bonnett 2004, 16, srv.

Paley 2002). Bez ohledu na místo, kde se nacházíme, odkud pocházíme, bez ohledu na náš původ či aspirace, bez rozdílu – byť v rozdílné míře – si naléhavost planetárních ambicí a rizik, jejichž dopady již nyní pociťujeme doslova na vlastní kůži, vyžaduje překonání imperiální podoby civilizace a politiky.

Peter Sloterdijk v tomto smyslu inspirativně vyjádřil potřebu probuzení a tvorby nových hodnot Evropy, která předpokládá „překonání imperiální politiky a všech reziduí tradiční „mýtomotoriky“ a vznik nového, antiimperiálního pojetí politiky, jehož základem bude úcta k člověku a vyjádřením „federace federací“.⁵ Pokládáme-li spolu se Sloterdijkem Ovidia, onoho průvodce Dantovým Peklem, za „otce západu“, stojíme před naléhavým, ale o to obtížnějším úkolem zapojit se do činnosti sociálních hnutí a občanské společnosti napříč jazykovými, třídními či národnostními hranicemi za účelem překonání expanzivně imperialistického vztahu ke světu.

Literatura

- BAUMAN, Z. (2008): *Tekuté časy: život ve věku nejistoty*. Praha: Academia.
- BONNETT, A. (2004): *The Idea of the West: Culture, Politics and History*. New York: Palgrave Macmillan.
- BRAND, U. – WISSEN, M. (2022): *Imperiální způsob života*. Praha: Neklid.
- BRAY, D. (2009): Pragmatic Cosmopolitanism: A Deweyan Approach to Democracy beyond the Nation-State. In: *Millennium: Journal of International Studies*, 37 (3), 683–719.
- CASTORIADIS, C. (1997): The Crisis of Western Societies. In: Castoriadis, C.: *The Castoriadis Reader*. Malden, Oxford: Blackwell Publishers, 253–265.
- CLARK, N. – SZERSZYNSKI, B. (2020): *Planetary Social Thought: The Anthropocene Challenge to the Social Sciences*. Cambridge, Medford: Polity 2020.

⁵Pavel Floss, inspirován Sloterdijkovou kritikou evropské imperiálnosti, představuje J. A. Komenského jako toho, kdo „navzdory všemu tápání a nedůslednosti zůstává ... důstojným odpůrcem těch, kdo pravdu své filosofické školy, spásu své církve a mocenské nároky svého národa prohlašovali za jediné pravé, Bohem posvěcené a oprávněné.“ Podle Flosse se Komenský pokusil „překročit jejich meze a hledat pravdu, spásu i společné dobro lidstva za jejich partikulárními horizonty“ (Floss 2012, 93).

- FLOSS, P. (2012): Jan Amos Komenský v duchovních zápasech našeho tisíciletí. In: Floss, P. – Milatová, M. (ed.): *Meditace na rozhraní epoch*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 85–93.
- HARDT, M. – NEGRI, A. (2000): *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- HARVEY, D. (2012): *Záhada kapitálu: přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Praha: Rybka Publishers.
- HICKEL, J. (2019): Is it possible to achieve a good life for all within planetary boundaries? In: *Third World Quarterly Volume*, 40 (1), 18–35.
- HICKEL, J. – KALLIS, G. (2020): Is Green Growth Possible? In: *New Political Economy*, 25 (4), 469–486.
- KALLIS, G. (2022): *Na obranu nerůstu*. Praha: Neklid.
- KANT, I. (2013): *Náboženství v hranicích pouhého rozumu*. Praha: Vyšehrad.
- KANT, I. (1999): *K věčnému míru: O obecném rčení: je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi : filosofický projekt*. Praha: Oikoymenh.
- GLEDHILL, J. (2019): Capitalism, the politics of hate, and everyday cosmopolitanisms. In: *Critique of Anthropology*, 39 (3), 310–328.
- MATU ŠTÍK, M. (2006): *Neklid doby: Filosofické eseje o radikálním zlu a jiných úzkostech dneška*. Praha: Filosofia.
- MUSCHIK, E.-M. (2022): Special issue introduction: Towards a global history of international organizations and decolonization. In: *Journal of Global History*, 17 (2), 173–190.
- PALEY, J. (2002): Toward an Anthropology of Democracy, Annual Review of Anthropology. In: *Annual Review of Anthropology*, 31(1), 469–496.
- PARENTI, M. (2016): *The Face of Imperialism*. New York: Routledge.
- ROBINSON, W. I. (2020): *The Global Police State*. London: Pluto Press.
- SLOTTERDIJK, P. (1996): *Procitne Evropa?: myšlenky o programu jedné světové velmoci na sklonku věku její politické absence*. Olomouc: Votobia.
- VITALI, S. – GLATTFELDER, J. – BATTISTON, S. (2011): The Network of Global Corporate Control. *PLoS ONE*. 6 (10): e25995. Web. 20. 10. 2022 <<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0025995>>

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2022_029)

Mgr. Otakar Bureš

Katedra filozofie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Olomouc, ČR

bureot00@upol.cz